

Yaponiya mövzusunun Əli bəy Hüseynzadə yaradıcılığında əksi

Gülzar Yunusova

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: gulnar1340@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3372-4422>

Annotasiya. Birinci Çin-yapon (1894–1895) və rus-yapon (1904–1905) müharibələrində qələbə qazanan Yaponiya bütün dünyada maraq obyektinə çevrilmişdir. XX əsrin əvvəllərində Yaponiyanın iqtisadi-hərbi şöhrəti Azərbaycan ictimai fikrinin görkəmli nümayəndələrinin yaradıcılığına da nüfuz etmişdir. Bu dövrdə yaradıcılığında Yaponiya mövzusunun geniş şəkildə izlənilməsi mütəfəkkirlərdən biri də Əli bəy Hüseynzadədir. Ədib əsərlərində müharibələrdən qalib çıxan gündoğan ölkənin qələbəsini yapon xalqının güclü inkişafı və dərin zəkası ilə əlaqələndirmişdir. Ə Hüseynzadənin yaradıcılığında Yaponiya ilə bağlı bir çox məqamlara nəzər salındıqda görkəmli ədib və ictimai-siyasi xadimin görüşlərində gündoğan ölkənin yüksək mövqedə dayandığı müşahidə olunur.

Açar sözlər: Ə.Hüseynzadə, Yaponiya, Rusiya, rus-yapon müharibəsi, Asiya, Avropa

<http://dx.doi.org/10.29228/edu.196>

Məqaləyə istinad: Yunusova G. (2020) *Yaponiya mövzusunun Əli bəy Hüseynzadə yaradıcılığında əksi*. "Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı", № 1, səh. 114-118

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 19.06.2020; qəbul edilib – 22.06.2020

Reflection of the Japanese theme in Ali bey Huseynzadeh's creation

Gulnar Yunusova

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: gulnar1340@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3372-4422>

Abstract. Winning the first Chinese-Japanese (1894–1895) and Russian-Japanese (1904–1905) wars, Japan has become an object of interest worldwide. At the beginning of the 20th century, Japan's economic and military reputation also influenced the creativity of prominent representatives of Azerbaijani public opinion. Ali Bey Huseynzade is one of the thinkers of this period, which in his works the Japanese theme is widely traced. In his works the writer coordinated the victory of the sun rising country in the wars with the strong development and broad intelligence of the Japanese people. When looking at many of the issues associated with Japan in the creativity of A.Huseynzadeh, it is seen that the sun rising country stands high position in the outlook of a prominent literary and social-political figure.

Keywords: A.Huseynzadeh, Japan, Russia, Russian-Japanese war, Asia, Europe

Rus-yapon müharibəsi 1904-cü ilin fevralında yaponların Rusiyanın Port-Arturdakı qoşunlarına sürpriz hücumları ilə başlamışdır. İki ölkə arasındakı razılaşmaya əsasən Rusiya qoşunlarını Mancuriyadan çıxarmalı olduğu halda, buna əməl etməkdən boyun qaçırmışdılar. Nəticədə isə ilk dəfə olaraq Asiya dövləti Avropa ölkəsini məğlubiyyətə uğratmışdır.

Bu tarixi hadisələrə diqqət yetirən Ə. Hüseynzadə "Xəyalı-xam" məqaləsində Rusiyanın rus-yapon müharibəsindəki məğlubiyyətini rəzilik kimi qəbul etməmiş, Yaponiya kimi Uddi Şərqdəki qüdrətli dövlətlə Rusiyadan başqa heç bir Avropa dövlətinin müharibə etməyə həddi çatmadığını söyləməklə, gündəlik ölkənin XX əsrin əvvəllərində dünya tarixində tutduğu mövqeyini önə çıxartmışdır. 1905-ci ildə "Həyat" qəzetinin 58-ci nömrəsində yayımlanan məqalədə növbəti satırlar qələmə alınmışdır: "Bir də İspaniyadan gələn məhəb məkəbtubun sahibini bühədə və əbəb yerə sevinior, çünki Rusiya yaponlarla müharibədən sonra nə xaru zəlif düşdü və nə də Portsmutda imzaladığı sülh müahidənəməsi müxəlli şərəfdir. Rus dövlətindən başqa heç bir Avropa dövlətinin, nə Germaniya, nə Fransa və nə də İngiltərənin bu qədar uzaqlarda on, on iki min verst uzaqlarda, müharibə etmək həddi deyil idi" [2, s.107].

Sözgedən məqalədə ədib "Russkiye-vedomosti" qəzetində İspaniyadan "sərsəranə şəkilə daxil olan", guya bir osmanlı müsəlmanı tərəfindən rus lisanilə yazılan imzasız məktubna münasibətini bildirmişdir. İspaniyadan rusca imzasız bir məktubun türk müsəlmanı tərəfindən yazılmış olmasını şübhəli olduğunu bildiren Ə. Hüseynzadə məktubun müsəlman tərəfindən yazılmış olsa belə, imzasızlığı səbəbilə etibarsız hesab etmişdir: "Çünki bir məktubun nə dərəcələrdə vəsə' bir məmləkətlə, qoca bir millətin əlfkar və hissiyyətinə tərcüman olmaq iddiasında haqlı bulunduğu ancaq imza ilə anlaşıla bilər" [2, s.105]. Müəllif Rusiyanın zəif düşməsinə müsəlmanların əsla sevinməyəcəklərini, hətta belə bir halın müsəlman dünyası üçün xoşagəlməz hallar doğuracağını ifadə etmişdir.

1905-ci il sentyabr ayının 5-də Yaponiya ilə Rusiya arasında "Portsmut" sülh müqaviləsi imzalanmışdır. Bu sülh müqaviləsinin şərtlərinə əsasən Rusiya 1975-ci ildə işğal etdiyi Saxalin adasını yansıni Yaponiyaya vermiş, Mancuriyadan əl çəkmiş, Port-Artur və Laodial yarımadası yaponların əlində qalmışdır. Ə. Hüseynzadə "Portsmut" müqaviləsinin heç də qalib Yaponiya üçün şərəf olmadığını, əksinə müharibənin təsiri ilə islahatlar keçirən Rusiya üçün gələcək nəticələrin min zəfərlərə bədal olduğunu və cəhənda ən yüksək mərtəbələrə yüksələcəyini diqqətə çatdırmışdır: "Vitte hözrətlərinin hikmət və tədbirilə Amerikan Portsmut nam bələdəsində imzalanən sülh müahidəsinin əsla müxəlli şərəf olmadığını isə bu gün Yaponiyanın paytaxtında və sair böyük şəhərlərində baş göstərən şuriş və itxillələr böyük bir dəlildir!.. Lakin bunların cümləsindən sərfinəzər, Rusiyanın öz daxilində müharibənin təsiri ilə vücudə gətirdiyi təcəddüd və islahat öylə nafe' gələcəkdə natəyici-həsənəyi-məsudəsi mühaqqəq, öylə əziz bir hadisədir ki, müharibə meydanlarında qazanılan min zəfərlərə bədəldir, müadildir. O zəfərlərlə deyil, bu təcəddüd və islahat sayəsindədir ki, Rusiya çox keçmədən ümum chanin düvəli-mütəməddinəsi arasında ən bala mərtəbələrə süud edəcəkdir" [2, s.107].

Kifayət qədər iqtisadi-siyasi gücə malik olan yaponların maddiyyatla kifayətlənməyib hərtərəfli inkişaf üçün mədəniyyət məsələlərinə önəm vermələrinin vacibliyi də Ə. Hüseynzadənin diqqət mərkəzində olmuşdur. Asiyada oyanışın Yaponiyadan başladığını önə çəkən ədib hətta İranda dirçəlişin də yaponların tərəqqisindən irəli gəldiyini söyləmişdir. Ə. Hüseynzadə Yaponiyada islam dininə qarşı meyillərin çoxalması ilə yaponların daha ziyadə bir qüvvətlə Asiyaya hökm edəcəyi qənaətinə ifadə etmişdir. 1906-cı ilin sentyabr ayında "Həyat" qəzeti tətilə getməkdən iki ay sonra Ə. Hüseynzadənin baş redaktorluğu ilə yayınlanmağa başlayan "Füyuzat" jurnalının ilk sayında ədibin iki aylıq müddət zərfində həyatı-ələmdə baş verənlərə nöqtəyi-nəzərini özündə cəmləşdirən "İcmal" məqaləsində də "Yaponiya" mövzusu aktuallığını itirməmişdir. Müəllif Rusiyadakı vəziyyətə nəzər saldıqdan sonra özünü Şərqa – Yaponiyaya çevirərək yazmışdır: "Şərqi-əqsədə yaponlar Koreya və Mancuriya əndişəsindən xilas olub nəzəri-cahangirənlərini başqa məmalikə əz cümlə Filippin cəzairinə seviriyorlar, bir əz amerikalılar ilə pozuşuyorlar. Bu kimi səbəblərlə bir an boş durmayib qüvəyi-bərriyə və bəhriyyələrini bir qat daha təzyidə çalışıyorlar. Lakin sədə maddiyət ilə iktifa etmiyorlar, mədəniyyətini dəxi islahə qoyluyorlar, tədqiqi-ədyan ilə məşğul

oluyorlar. Bəzi rus və Avropa qəzetlərinin, hətta bizzat yapon mühərrirlərindən bir neçə zəvətin rəvayətlərinə baxılırsa, yapon cəməti arasında dini-islamı qəbulə xeyli meyl edənələr bulunuyor-muş. Bu sayədə yaponlar daha ziyadə bir qüvvət və şövkat qazanib bütün Asiya cəmətinə pişvalı edəcəklərini ümid ediyorlar" [2, s.229].

Ə. Hüseynzadə ilə yanaşı, eyni dövrlərdə yaradıcılığında Yaponiya mövzusunda müraciət etmiş C. Məmmədquluzadənin "Qəzetlərdən" felyetonunda da Yaponiyada islam məsələsi diqqət mərkəzində olmuşdur. Ə. Hüseynzadənin "İcmal" məqaləsindən bir müddət sonra "Molla Nasrəddin" jurnalında işiq üzü görən felyetonda C. Məmmədquluzadə Əbdülrəşid İbrahimovun Yaponiyada İslam dinini yaymaq cəhdlərinin və yaponların buna qane olmaları haqqında heç bir məntiqə söykənməyən fikirlərini istəhbə hədəfinə çevirərək yazmışdır: "Bəyanul-həqq" qəzetinin muxbiri molla Əbdülrəşid İbrahimov Yaponiyanın Tokio şəhərindən İstanbula çıxan "Siratul-müstəqim" məcmuəsinə yazır ki, "mən Yaponiyada hər məclisdə hər gün nitqlər söyləyirəm. Və Yaponiya üləməsinə mənim nitqlərim əla təsir bağışlayır ki, gündə bir neçəsi özündən gedir" [1, s.387-388]. Ə. İbrahimovun pənalismist görüşləri, islam dinini Yaponiyada yaymaq haqqında məqalələri Məmmədquluzadənin əsas tənqid hədəfi olmuşdur: "Bu xəbəri mohtərəm "Tərcüman" qəzeti yazıb, axırda soruşur ki, aya, görən, molla Əbdülrəşid bu nitqləri ingilis dilində söyləyir, yəni yapon dilində? ...Əbdülrəşid nə ingiliscə bilir, nə yaponca və nə firəngcə... Lakin molla Əbdülrəşidin əhvalatı özgədir: bu cənab nitqlərini türk dilində söyləyir və yaponiyalılarla da molla'nın nitqinin məzmununu bilmək lazım deyil, onlara molla Əbdülrəşidin məhz uzun saqqalı və ağ əmmaməsi xoş gəlir. Səbəbi də budur ki, Yaponiya cəməti mömin adamlardır və müsəlmanlığa da çox məildirlər" [1, s.388].

Ə. Hüseynzadənin "Dünya qaçan ki, tazələniüb növbəhar olur, Qanlı yaşım la yer yüzü həp lələzar olur" [2, s.325] misraları ilə başlayan, 1907-ci ildə "Füyuzat" jurnalının 19-cu nömrəsində yayınlanan "Əhvali-ələm və diri müstəhasələr" adlı məqalə olduqca diqqətəlayiqdir. "Asiyanın oyanması Yaponiyadan başladı", – deyən ədib fransız Emil Zolyanın "Roma" adlı əsərinə müraciət edərək, Zolyanın haqlı olaraq mədəniyyətin Şərqdən Qərbə doğru, yəni Çindən başlayaraq Avropaya, oradan da Amerikaya keçdiyini qeyd etmişdir. Lakin mədəniyyət hərəkətinə davam edərək Amerikanın Yaponiyaya keçmiş və yenidən Yaponiyadan bütün Asiyaya yayılmaqla Şərqi xalqların oyanışına təkan vermişdir.

Uzun illər Avropanın müstəmləkə siyasətinə məruz qalan Şərqi xalqları XX əsrin əvvəllərindən etibarən yeniləşmə dövrünə daxil olmuşdur. Rus-yapon müharibəsində Rusiyanın uğursuzluğundan düşər olması Avropanın sərmayədarlıq siyasətini sarsıtmış, yeni müstəmləkə yolları bağlanmış, mövcud müstəmləkələrə isə təhlükəli hal almış, Asiya və Afrikada insanları öz varlıqlarını dərk edib hərəkətə gəlmələrinə səbəb olmuşdur: "Şimdi yəne kəməkan mədəniyyət Şərqdən Qərbə toğru hərəkətinə davam edərək, Amerikanın Yaponiyaya keçdi. Yaponiyadan Çinə və bütün Asiyaya keçmək üzərdir. Avropayı "Sarı təhlükə" namilə Asiya mədəniyyəti təhdid ediyor. Avropanın üzərinə Şərqdən mühib bir mövc gəliyor. Rusiya-Yapon müsadiməsi bu dəlğəyə qarşı ilk müdafiə oldusa da, lakin ənəmi böyük bir müvəffəqiyyətsizlikdən ibarət qaldı ki, bunun nəticəsində Avropanın sərmayədarlıq mədəniyyəti təməlindən sarsıldı. Avropa üçün müstəmləkə yolları bağlandı və əllərdəki müstəmləkələr də təhlükə təhtinə girdi" [2, s.329].

Ə. Hüseynzadənin müasiri, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurucusu Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin 1909-cu ildə oxuculara təqdim olunan "Parlament nə vəziyyətdə açılır?" adlı məqaləsində də eyni şəkildə Yaponiyanın Şərqdə yenilik və təkamülün yarandığı ilk ölkə olaraq, Asiyada oyanış səbəb olduğu diqqətə çatdırılmışdır: "Şərqdə yenilik və təkamülün ilk yarandığı yer Yaponiya olmuşdur. Şərqi ucaqlarında okeanın ortasında hər yerdən kənar və əsrlərə adı bilinməmiş qalan bu ölkə öz misilsiz fütuhatları ilə son illərdə Şərqdə insanların oyandığını və mədəniyyətin yüksəldiyini avropalılara sübut etdi. Yaponların ruslar üzərində qələbəsi Asiya və Afrikada ümumi bir hərəkətə bais oldu" [4, s.29].

Ə. Hüseynzadənin yuxarıda qeyd edilən "Əhvali-ələm və diri müstəhasələr" əsərindəki "sarı təhlükə" məsələsi ədibin "Tiflis erməni-müsəlman ictimainə dair bir-iki söz" məqaləsində də izlənilir: "İndi nə çərə ki, yaponlar basılmadılar... Zorla da basmaq olmazdı! O halda mərazin Tokiyo

nam mehraqından və "sarı təhlükədən" heç bəhs etməyə dəyməz!" [2, s.177]. Bəs nədir bu "sarı təhlükə?"

Tarixdən məlumdur ki, Yaponiya ilə Osmanlı arasında diplomatik münasibətlər XIX əsrin yetmişinci illərində sultan II Əbdülhəmidin dövründə başlamışdır. Bu iki nəhəng dövlətin imperia- listlərə qarşı birləşməsi ilə Yaponiyada islamın təbliğati da başlanmış və bununla da Qərbə qarşı "təhlükə" yaranmışdır. Ə.Hüseynzadə irsinin tədqiqatçısı Ofeliya Bayramlı "sarı təhlükə"nin izahını aydın şəkildə vermişdir: "XIX əsrin ikinci yarısında Rusiya təhlükəsinə Osmanlı ilə Yaponi- yanın birləşməsi bütün Avropa imperialistlərini qorxuya salır. Məlumdur ki, Osmanlı dövləti xari- ci siyasətində panislamizmdən yapışır. Yaponiya da 1905-ci il müharibəsindən sonra Qərb xristi- anlarına qarşı mövqeyini qorumaq üçün "İttihadi Şərq" siyasəti çərçivəsində Osmanlı dövlətilə pa- nislamizm siyasətində birləşir. Yaponiyada islam dininin təbliğatının aparılması o zaman bütün Avropa dövlətlərini qorxuya salır. Çünki bir zamanlar Yaponiya şərq siyasətində buddizmdən ya- pışaraq sarı təhlükə adı ilə Qərbi qorxuya salmışdır" [2, s.405-406].

"Röya", "Cilvəgahi-hüquq", "Əhvali-ələm və diri müstəhəsələr", "İntiqad ediyoruz, intiqad olunuyoruz", "Yazımız, dilimiz, "ikinci il"imiz" və digər məqalələrdə də Yaponiyanın Ə.Hüseyn- zadənin görüşlərində yüksək mövqedə dayandığını müşahidə edirik.

Nəticə / Conclusion

Göründüyü kimi, XX əsrin əvvəllərində iqtisadi-hərbi potensialı ilə dünyanın güc mərkəzinə çevrilmiş Yaponiya həmin dövrdə Azərbaycanda söz sahibi olan görkəmli nümayəndələrin yaradı- cılığında geniş şəkildə öz əksini tapmışdır. Ə.Hüseynzadənin 1905-1909-cu illərdə "Həyat", "Füyuzat", "Tərəqqi" kimi dövrü mətbuatda yayınlanmış məqalələrində Yaponiya mövzusu öz aktu- allığı ilə seçilmişdir. Milli mücadilə tariximizdə mühüm yer tutan Ə.Hüseynzadə yaradıcılığında Yaponiya mövzusunə müraciət etməklə milli məsələlərin həllində bir örnək göstərmişdir.

Ədəbiyyat / References

1. Cəlil Məmmədquluzadə. Əsərləri. Dörd cildə. II cild. Bakı, "Öndər nəşriyyat", 2004.
2. Əli bəy Hüseynzadə. Seçilmiş əsərləri. İki cildə II cild. Bakı, "Çaşıoğlu", 2008.
3. Əli bəy Hüseynzadə. Seçilmiş əsərləri. İki cildə, I cild. Bakı, "Çaşıoğlu", 2008.
4. Hüseynov Ş. Rəsulzadə M.Ə. Əsərləri. II cild (1909-1914). Bakı, "Təhsil", 2014.

Отражение темы Японии в творчестве Алибека Гусейнзаде

Гюльнар Юнусова

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: gulnar1340@gmail.com

Резюме. Выиграв первые китайско-японскую (1894-1895) и русско-японскую (1904-1905) войны, Япония стала объектом интереса во всем мире. В начале 20-го века экономическая и военная репутация Японии также повлияла на творчество выдающихся представителей азербайджанского общественного мнения. Алибек Гусейнзаде один из мыслителей этого периода, в произведениях которого широко отслеживается японская тема. В произведениях писателя говорится, что победа Страны восходящего солнца в войнах результат сильного развития и широкого интеллекта японского народа. Рассматривая многие вопросы, связан- ные с Японией в творчестве А.Гусейнзаде, видно, что Страна восходящего солнца стоит высоко в мировоззрении выдающегося литературного и общественно-политического деятеля.

Ключевые слова: А.Гусейнзаде, Япония, Россия, русско-японская война, Азия, Европа